

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA

En värld av ”i” och ”u”

- En studie av u-länder i geografiböcker för gymnasiet

Lisa- Maria Cambladh

C- uppsats
Läroutbildningen, AOU3
Handledare: Patric Sahlén
Vårterminen 2005

Abstract

I uppsatsen har två geografiböcker för gymnasiet studerats. Fokus för undersökningen har varit böckernas framställning av "de andra", i det här fallet representerat av periferin, u-länder eller tredje världen, beroende på vilket uttryck som väljs att användas.

De två undersökta böckerna, *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön*, brukar främst begreppen u-land och i-land för att beskriva världens fattiga respektive rika länder. Även begreppet NIC-land förekommer i böckerna men inte i samma utsträckning. *Geografi- människan, resurserna, miljön* presenterar även begreppen centrum- periferi, vilka dock inte används i särskilt hög grad.

I böckerna saknas en sammanhållen förklaring till begreppet u-land. Däremot ges kriterier för vad ett u-land är löpande i texten. Exempel på sådana kriterier är hög befolkningsökning, brist på teknologi och låg utvecklingsgrad, där framför allt utvecklingsgraden framhålls. Begreppen NIC-länder och centrum - periferi förklaras, till skillnad från u-land, för läsaren om än inte särskilt uttömmande.

Författarna till de två geografiböckerna har svårigheter att klarlägga för läsaren var u-länderna finns. Antingen hemfaller de till grova generaliseringar genom att peka ut hela kontinenter eller så får enskilda stater, som t ex Kenya, Indien, Kina och Mali, tjäna som exempel och representanter för alla u-länder. Författarna till de båda böckerna tycks dock mena att hela Afrika, Central- och Sydamerika samt Asien (utom Japan) består av u-länder. Mot dessa områden ställs Nordamerika, Europa och Japan. Eftersom författarna till de båda böckerna aldrig presenterar exakt vilka stater som bör betraktas som u-länder, används begreppet ofta generaliserande, som om dessa länder vore en egen avgränsad grupp. Detta till trots att både *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön* presenterar en diskussion om de stora skillnaderna mellan olika u-länder.

Orientalismens polarisering mellan "vi" och "dom" genomsyrar läroböckerna. Detta märks i språkbruk, i bilder och till och med i böckernas disposition. Föreställningen om u-länder som outvecklade och eftersatta betonas och kontrasteras med i-ländernas modernitet och teknologi. Även evolutionismens stadietänkande finns i böckerna. Användandet av begreppet NIC-land, ett stadium mellan i-land och u-land, kan ses som ett exempel på detta. Trots att författarna är påverkade av evolutionismen är det dock ändå orientalismen som dominerar. Detta visar sig bland annat i att den viktigaste avskiljaren mellan fattiga och rika, u-länder och i-länder som presenteras i läroböckerna varken är ekonomi, teknik eller utveckling, utan orientalismens gräns mellan "oss" och "de andra".

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte	1
3. Bakgrund	1
3.1. Geografins utveckling allmänt och i Sverige.....	2
3.2. Några geografiska begrepp	4
4. Tidigare forskning	6
5. Urval och källor	8
6. Metod	9
6.1. Semiotik	9
6.2. Geo-guiden, Geografi- människan, resurserna miljön och semiotik	11
7. Teori	12
7.1. Edward W. Said och orientalismen	12
7.2. Utveckling och evolutionism	14
8. Världen i två geografiböcker	15
8.1. Geo-guiden	15
8.1.1. Begrepp i Geo-guiden	16
8.1.2. Kartor och bilder	17
8.1.3. U-land, var ligger det?.....	19
8.2. Geografi- människan, resurserna, miljön	21
8.2.1. Begrepp i Geografi- människan, resurserna, miljön	21
8.2.2. Kartor och bilder	23
8.2.3. U-land, var ligger det?	25
8.3. Sammanfattning	26
9. En värld av ”i” och ”u”	27
9.1. Orientalism, evolutionism och myten om ”de andra”	27
10. Avslutande diskussion	35
Litteratur- och källföreteckning	38
Källförteckning	38
Litteraturförteckning	38

1. Inledning

När jag läste geografi på gymnasiet fångades jag av lärobokens skildringar av vattenstress, överbefolkning och svält. U-länderna, de olyckliga platser där detta skedde, var det synd om. Böckerna fick mig att förstå att *vi* som rika i-länder hade en viss skuld i *deras* fattigdom, men framförallt var det *vår* skyldighet att hjälpa *dem*.

Mitt intresse för dessa aspekter av geografiämnet var en viktig anledning till att jag sökte mig till kulturgeografien på högskolan. Där fick jag möta helt nya begrepp, där fanns inte i-länder och inte u-länder, utan istället centrum, semiperiferi och periferi. Där fanns inte skuld och skyldigheter så mycket som strukturer, och där styrde inte stater utan företag.

När jag nu ska tillbaka till skolan och gymnasiet för att undervisa om geografins olika delar, känner jag ett behov av en större klarhet i vad böckerna, som en gång fångade mig, verkligen säger. Hur framställs världen och vilken bild skapar de egentligen av "de andra"?

2. Syfte

För att bilda mig en uppfattning om gymnasiegeografiböckernas framställning av fattiga och rika länder har jag valt att genomföra en läromedelsstudie. Fokus för undersökningen kommer att vara böckernas framställning av "de andra", i det här fallet representerat av periferin, u-länder eller tredje världen, beroende på vilket uttryck man väljer att använda. Frågeställningen lyder som följer:

- **Vilket/vilka** begrepp används av läroböckerna; U-land, biståndsland, periferi, tredje världen? Motiveras ordvalet?
- **Ges** någon orsak till ett områdes kategorisering som u-land, periferi, tredje världen?
- **Vilka** delar av världen räknas in i dessa begrepp? Ges någon nyanserad skillnad mellan dessa geografiskt skilda områden eller "klumpas" de ihop?
- **På vilket sätt** betraktar läroböckerna dessa geografiska områden? Betraktas de utifrån orientalismens polarisering, evolutionismens stadier eller utifrån någon helt annan grund?

3. Bakgrund

I det här kapitlet presenteras två stycken, varav det första berör geografiämnets historia i Sverige och i Europa, medan det andra behandlar olika begrepp som används inom geografin för att beskriva världens fattiga och rika länder och förhållandet mellan dessa.

3.1. Geografins utveckling allmänt och i Sverige

Geografins historia har rötter redan i antiken, men började inte räknas som ett eget avgränsat ämne förrän under andra hälften av 1800-talet. Tidigare hade ämnets olika aspekter räknats in under t ex historia. Geografins tillkomst som ämne kan härledas till två av 1800-talets nya idéer, nämligen nationalism och Darwins evolutionslära. Geografins koppling till nationalism kan spåras till staternas nyväckta intresse under 1800-talet av att bygga en nationalkänsla och ”fosterlandskärlek” hos sin befolkning. Geografi och historia blev två viktiga ämnen i skapandet av en ”vi-känsla” genom sin förmåga att berätta om en nations, gärna långa och ärorika, historia liksom dess tydliga och historiska avgränsning mot resten av världen. Plattform för produktionen av ”fosterlandskärlek” blev staternas allmänna skolor, även de en ny tanke för 1800-talet.¹

Det kan tyckas underligt att Darwins tankar om evolution skulle ha varit en bidragande faktor till att geografin uppstod som ett självständigt ämne. För att kunna studera djurs och växters utveckling behövdes fossiler och för att finna fossilena behövdes kunskaper i geologi, tidigare ett ämne under geografin. Plötsligt fanns ett ökat intresse för naturgeografi och naturlandskapet. Det blev också studier av naturlandskapets formerande, t ex skapandet av bergskedjor, som i fortsättningen kom att hamna i fokus. Människans handlingar var enbart intressanta i förhållande till naturen och utvecklingen av kulturer sågs som anpassad och bestämd av den omgivande miljön, t ex klimat. Geografin blev alltså naturdeterministisk.²

Under den senare delen av 1800-talet hamnade geografiska studier av regioner allt mer i fokus, så skulle det förbli en bra bit in på 1900-talet. Regionalgeografin avfärdade till viss del naturdeterminismen. Natur och kultur skulle inte längre sättas i motsatsförhållande till varandra, utan istället ses som en enhet. Regionalgeografi i dess klassiska bemärkelse kan ses som en helhetsstudie av ett område. Geografen studerar naturlandskapets aspekter såsom, berggrund, jordmån och vegetation, men även kulturlandskapets yttringar med t ex infrastruktur, befolkning och näringsliv.³

Under 1940- och 1950-talen började regionalgeografins dominans att brytas sönder. Allt fler kritiska röster höjdes mot denna typ av geografi. Kritikerna menade att dessa studier fortfarande var alltför naturdeterministiska, genom att de betraktade naturlandskapet som

¹ Arild Holt-Jensen, *Geography- History and Concepts*, (London, 1999), s. 30-31.

² Arild Holt-Jensen, *Geography- History and Concepts*, s. 40 och s. 42.

³ Arild Holt-Jensen, *Geography- History and Concepts*, s. 46- 47 och s. 71.

grunden för den samhälliga och kulturella utvecklingen. Det var det *naturliga* landskapet som avgjorde hur regionens kultur och samhälle skulle utvecklas.⁴

I Sverige hade en självständig geografisk professur inrättats först 1902. Som skolämne hade dock geografi funnits längre, men då sammanslaget med ämnet historia. En fristående ställning som skolämne fick inte skolgeografin förrän 1895.⁵

Den svenska geografin hade precis som i andra delar av Europa, dominerats av regionalgeografin, men rörde sig tidigt bort ifrån den. Ämnet gick i Sverige istället mot en ökad specialisering, för att på 1940-talet till och med delas upp i två ämnen, naturgeografi och kulturgeografi.⁶

Brottet med regionalgeografin ledde på 1950- och 1960-talen till en allt mer kvantitativ geografi, vilken kom att kallas den ”nya geografin”. Betoningen inom denna inriktning låg på att finna geografiska modeller vilka kunde förklara rumsliga företeelser. Ett typexempel på detta är Torsten Hägerstrands innovationsspridningsmodell, vilken med matematiska uträkningar och ett förutbestämt spridningsmönster visar accepterandet av innovationer.⁷

En reaktion på den kvantitativa geografin uppstod i slutet av 1960-talet en ny geografisk inriktning, den humanistiska geografin. Subjektet, alltså individen, sattes nu i fokus och den individuella tolkningens betydelse lyftes fram. Ett exempel på detta är studier av kartor där geograferna framhöll att kartografen *tolkade* snarare än *avbildade* verkligheten i sin kartproduktion. Därefter *tolkades* kartan av dess läsare. Både kartan och den verklighet den skulle avbilda ”filtrerades” genom individers högst personliga interpretationer.⁸

I dagsläget har en uppmjukning i åtskillnaden mellan ämnets två discipliner, naturgeografi och kulturgeografi, skett. Likheterna betonas mer än skillnaderna och på flera universitet och högskolor, däribland Södertörns Högskola, har naturgeografi och kulturgeografi slagits samman till ett ämne, geografi.

Geografins omvandling på 1940- och 1950-talen från regionalgeografi till den kvantitativa geografin påverkade inte nämnvärt den svenska utbildningen för geografilärare. Där fortsatte regionalgeografiska studier att dominera. Geografi som skolämne behåll alltså sin karaktär av regionalgeografi när ämnet i övrigt ändrade inriktning.⁹

⁴ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, (Uppsala, 1990), s. 109.

⁵ Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiböcker 1870- 1985*, (Malmö, 1986), s. 55-57.

⁶ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s. 105- 108.

⁷ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s. 52 och s. 58.

⁸ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s. 60.

⁹ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s.109.

Under 1950-talet fördes en debatt runt skolgeografins sammansättning. Kritiken som framfördes inriktade sig på att den geografi som lärdes ut i skolan var alldeles för naturdeterministisk. Det fanns en fara i att skolan förmedlade ”uppfattningen att sambandet natur- människa är geografins huvudområde”. I stället ville man lyfta fram de kulturgeografiska aspekterna av ämnet. Det var t ex inte bara klimatet som påverkade jordbruket, menade man, utan även sådant som avståndet till centralorter, samt politiska, historiska, och ekonomiska faktor.¹⁰

1950-talets debatt fick dock ingen inverkan på den undervisning som bedrevs i skolorna. En förklaring till detta är den nya läroplanen för gymnasiet som infördes i mitten av 1960-talet. I denna läroplan försvann geografi helt. I stället delades ämnet i två delar, där den kulturgeografiska delen uppgick i ämnet samhällskunskap och den naturgeografiska i naturkunskap. Intresset försköts från vad skolgeografi skulle innehålla till att försöka motivera och försvara ämnets blotta existens.¹¹ I form av ett eget ämne gjorde geografi sin återkomst till gymnasiet först i och med Lpf 94.

3.2. Några geografiska begrepp

U-landsbegreppet började användas under 1940- och 1950-talen. U-land är förkortning av utvecklingsland eller underutvecklat land. Enligt Nationalencyklopedin har begreppet u-land används för att benämna en ”mycket heterogen grupp länder i Afrika, Asien och Latinamerika, som varit föremål för humanitär och/eller strategiska hjälpinsatser i syfte att påskynda utvecklingen och därigenom minska klyftan mellan rika och fattiga”.¹²

I-land, eller industriland, kan ses som u-landsbegreppets motsats. Ett i-land är en stat som har en ”hög nationalinkomst per invånare” och en högproduktiv tillverkningsindustri. Industriländerna har också en befolkning som till sin huvuddel är verksamma inom tjänste- och industrisektorerna. Eftersom gränsen mellan ett i-land och ett u-land kan vara flytande, används även termen *NIC-land* (Newly Industrializing Countries). Exempel på sådana länder är Sydkorea, Taiwan och Singapore.¹³

I samband med begreppet u-land brukar *utvecklingsteori* nämnas. De tidiga teorierna gjorde gällande att utveckling skulle ses som en historisk process. En stats utveckling var alltså ett evolutionsförlopp (se stycke 6.3.), där alla länder passerade vissa stadier. När alltför problem med denna teori uppdagades började istället arvet från kolonialismen framhävas som

¹⁰ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s.129.

¹¹ Gösta Wennberg, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, s.128-129.

¹² Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: u-land.

¹³ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1992), uppslagsord: industriland.

orsak till uppdelningen mellan världens länder. U- ländernas underutveckling hade orsakats av de rika kolonialmakternas exploatering. Bistånd och u-hjälp var tänkt som en metod att påskynda de fattiga ländernas utveckling. Under 1980-talet dök en ny tolkning av orsaken till de fattiga ländernas underutveckling upp. Skulden lades nu istället på styrningen i dessa länder, som präglades av korruption, maktfullkomlighet och en ”felaktig ekonomisk politik”.¹⁴

Utvecklingsekonomi erbjuder en annan syn på u-länderna. Den ekonomiska utvecklingen (BNP per capita) i en stat tjänar som definition på utveckling. Inom denna teori betonas u-ländernas ”ofördelaktiga strukturella position i världsekonomin och ser i-ländernas utveckling och u-ländernas underutveckling som i huvudsak två sidor av samma mynt”.¹⁵ I-ländernas höga teknologiska nivå kan alltså upprätthållas genom u-ländernas underutveckling. Under utvecklingsekonomins kategorier räknas beroendeskolans variant av centrum- periferi-teorin.¹⁶

Det finns flera *centrum-periferi teorier*, av vilka åtskilliga används inom geografin. Centrum-periferi begreppet kan användas vid analys av stater. I denna bemärkelse identifieras en stats gränser som periferi och den politiska maktens läge som centrum. En annan vanligt teori som berör centrum- periferi är Christallers centralortsteori. I fokus ligger studier av olika orters läge ur geografi-, kommunikations- och transportsynpunkt m.m.¹⁷

För den här uppsatsen har ytterligare en centrum-periferi teori varit av betydelse. Den så kallade *beroendeskolan* grundlades på 1960- talet. Inom denna inriktning är centrum ”de industrialiserade staterna i den kapitalistiska världen” och periferin ”de råvaruproducerande länderna i tredje världen”.¹⁸ Beroendeskolan bygger vidare på Marx teorier och menar att världen är involverad i en långt driven arbetsdelning, där de rika länderna står för specialisering och teknologi och de fattiga utvecklingsländerna hålls på en låg utvecklingsnivå. I detta system är de ekonomiska maktförhållandena viktigare än de politiska. Utmärkande för periferin är att dessa länders handel och kontakt sker med centrum. Handelskontakter med andra perifera stater är närmast obefintliga, även med sådana stater som ligger geografiskt nära.¹⁹

Beroendeskolan bygger på konceptet om *världssystem* (world-system), ett begrepp myntat av historikern Wallerstein. Ett världssystem är en grupp stater som genom politik och

¹⁴ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: utvecklingsteorier.

¹⁵ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: utvecklingsekonomi.

¹⁶ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: utvecklingsekonomi.

¹⁷ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1990), uppslagsord: centrum - periferi- teorier.

¹⁸ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1990), uppslagsord: centrum - periferi- teorier.

¹⁹ Nationalencyklopedin (Höganäs, 1990), uppslagsord: centrum - periferi- teorier.

ekonomi är bundna till varandra. Det nuvarande världssystemet tog sin början på 1400-talet med de europeiska erövrarna. Idag ingår alla världens stater i detta system.²⁰

Världssystemet är upphängt runt tre begrepp, centrum (core), semi- periferi och periferi. Semiperiferi områden kombinerar element från både centrum och periferi, de står i beroendeställning till centrum, men utnyttjar precis som centrum de perifera områdena. Dessa områden kan tidigare ha varit perifera regioner, men de kan även ha varit centrum som ”sjunkit tillbaka”. Ett exempel på detta är Spanien som var centrum under 1500-talet, för att sjuka till semiperiferi under 1800- talet och idag åter räknas till centrum. Uppdelningen av länderna i de tre kategorierna är alltså inte permanent, utan kan ändras.²¹

Ytterligare ett begrepp som ofta används för att beskriva världens fattiga länder är *tredje världen*. Tredje världen var ett begrepp som började användas på 1950-talet och begagnades för att klassificera stater utifrån politiska och ideologiska grunder. De länder som höll sig utanför eller var neutral i kalla kriget t ex Sverige, definierades som tredje världen, där västvärlden var första världen och ”kommunistvärlden” den andra. Betydelsen försköts till att avse länder, i främst Asien och Afrika som höll att utvecklas till första eller andra världen, för att så småningom åsyfta länder som utvecklas ekonomiskt.²²

Den *demografiska transitionen* är en modell som visar befolkningsutvecklingens förändring när en stat övergår från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle. Modellen delas in i fyra faser. Den första jordbrukande fasen utmärks av ett jämnt, högt födelsetal och ett högt dödstal. Befolkningsökningen är alltså relativt konstant och inte särskilt stor. Med den begynnande industrialisering och en teknologisk utveckling i fas två sjunker dödstalen, medan födelsetalen fortsätter att vara höga, vilket resulterar i en folkökning. Den tredje fasen utmärks även den av en befolkningsökning, men med sjunkande födelsetal. I den fjärde och sista fasen är befolkningsökningen åter konstant med låga födelsetal och dödstal.²³

4. Tidigare forskning

I sin bok *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiböcker 1870- 1985*, har Lena Olsson studerat hur svenska läroböcker i geografi förmedlar andras och vår egen kultur. Det är således böckernas kultursyn som står i fokus. De böcker hon har studerat sträcker sig

²⁰ Paul L. Knox och Sallie A. Marston, *Places and Regions in Global Context: Human Geography*, (Upper Saddle River, 2001), s. 55- 56.

²¹ Peter J. Taylor och Colin Flint, *Political geography: world-economy, nation- state and locality*, (Harlow, 2000), s. 21 och Paul L. Knox och Sallie A. Marston, *Places and Regions in Global Context: Human Geography*, s. 55- 57.

²² Nationalencyklopedin (Höganäs 1995), uppslagsord: tredje världen.

²³ Huw Jones, *Population geography*, (London, 1990), s. 18-20.

från 1870 till 1985. Hon visar att läroböckerna förmedlar en etnocentrisk bild av världen med västlandet i centrum. Även om den rent rasistiska kultursynen rensas ut ur böckerna på 1950-talet, fortsätter västvärldens syn att dominera. Olsson visar också att läroböckernas kultursyn är ”graderad”. Det innebär att böckerna delar upp kultur i olika stadier och värderar dem som ”hög” och ”låg”. Indikatorer för hur högt upp på skalan en kultur befinner sig kan t ex vara skriftspråk, bofasthet, monoteistisk religion (allra högst är den lutheranska kristendomen). Även grad av industrialisering och tillgång till teknologi är avgörande för ”kulturgraderingen”. Högst stående på ”kulturskalan” är den västerländska världens kultur. Läroböckerna talar om ”de andras” kultur utifrån föreställningen om den egna kulturens överlägsenhet.

Göran Wennberg har i sin doktorsavhandling *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring* studerat sambandet, eller snarare förhållandet mellan den akademiska disciplinen geografi och den geografi som undervisas i skolan. Wennberg har följt geografins utveckling som akademiskt ämne. I korta drag berättar han om den tidiga naturdeterministiska geografin, dess utveckling till regionalgeografi, 1950- och 1960- talens kvantifierande geografi samt den humanistiska geografin. Wennberg har även följt hur denna utveckling har påverkat skolgeografin i Sverige, Storbritannien och Västtyskland. Han har konstaterat att när ämnet delvis bytte karaktär i Sverige påverkade detta inte hur geografi undervisades till blivande lärare och följaktligen inte hur det lärdes ut i skolan. I Storbritannien och Västtyskland däremot skedde en sådan förändring.

I avhandlingen ”*De Andra*” - *Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768-1965)* har Luis Ajagán-Lester studerat hur svenska läromedel beskriver afrikaner. Ajagán-Lester delar in böckerna i fyra perioder. Den första perioden sträcker sig från 1768 till 1850-talet. Utmärkande för denna period är betoningen på *kulturella* skillnader mellan afrikaner och européer. Den andra perioden sträcker sig från 1850- talet fram till 1920- talet. I denna period förlorar inte läroböckerna sitt sätt att tala om Afrika med betoningen av de kulturella skillnaderna, men allt större vikt läggs vid biologi. Ajagán-Lester menar att böckerna sätter likhetstecken mellan ras, hudfärg, och själsliga egenskaper. Under 1920- talet och fram till 1950- talet tar rasdiskursen en ny vändning. Denna period karakteriseras av en mer medvetet utformad ”doktrin”. Skaparna, det vill säga läroböckernas författare, till denna ”läromedelsdoktrin” framhålls som överlägsna på grundval av ärftliga faktorer. Den fjärde och sista perioden sträcker sig från 1950- talet till 1960-talet. Läromedlen förlorar under dessa år sitt rasistiska tal om afrikaner, men nya gränsdragare mellan afrikaner och européer, som t ex teknologi, ersätter ras.

Ajagán-Lester visar med hjälp av de fyra perioderna hur beskrivandet och talet om Afrika och afrikanerna förändras under de drygt tvåhundra studerade åren. Han kan konstatera att betoningen i texterna under hela den undersökta perioden har legat på avståndet mellan ”dem” och ”oss”. Källorna visar också upp en påfallande kontinuitet i sin berättartone och visar upp en överlägsenhet gentemot ”de andra”.

I *En obegriplig värld – Om u-länder i högstadietexter* undersöker Susanne Rubin och Christina Sohlberg hur u-länderna framställs i högstadiets SO- böcker på 1980-talet. Studien är alltså inte specifikt inriktad på geografiböcker, utan tar även upp historie-, religions- och samhällskunskapsböcker. Författarna konstaterar att böckerna ger en etnocentrisk bild av u-länderna, där västvärlden är idealet. Detta kan exemplifieras med att det är u-länderna som ”äger” orsakerna till sin fattigdom och sina problem. Europa och västvärlden framställs även som förebilder för u-länderna. Det är mot målet att bli som dem, som u-länderna ska sträva. Läroböckerna använder också generaliseringar i sitt tal om u-länderna, de klumpas ihop och blir ”de andra”. Avslutningsvis konstaterar Rubin och Sohlberg att böckerna ger en splittrad och fragmentarisk bild av världen och u-länderna. En av orsakerna till detta kan vara att böckerna har flera författare, vilket leder till att det inte finns en enhetlig bild och beskrivning av u-länderna.

5. Urval och källor

I valet av källor, dvs. vilka geografiböcker som skulle studeras, var min tanke att urvalet skulle få styras av marknaden, alltså de böcker för gymnasiet som just nu finns att köpa i handeln var de böcker jag tänkt analysera. Jag motiverar detta med att jag därigenom skulle få en överblick över de läromedel i geografi som produceras just nu, att studera ett historiskt förlopp var alltså inte intressant för min studie.

Valet av just läroböcker för gymnasiet kan förklaras med att gymnasieböckerna i många tidigare undersökningar har lyckats undgå närmare studier. En viktig orsak till detta är att geografi länge var frånvarande som ämne på gymnasienivå, från mitten av 1960- talet till mitten av 1990-talet.

I skrivande stund, våren 2005, finns två läromedelsserier för gymnasiet på marknaden, *Geo- guiden* av Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson utgiven på Gleerups förlag och *Geografi- människan, resurserna, miljön* av Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, utgiven av Liber. Båda serierna innehåller en A-kursbok, en B-kursbok och en A+ B- kursbok. För att begränsa studien något har jag valt att enbart

undersöka respektive läromedels A+ B- kursbok. Valet av just A+ B- kursböckerna känns naturligt, eftersom det ger mig möjlighet att få en överblick över böckernas framställning av hela gymnasiegeografin och inte bara en kurs.

Tanken var, som jag beskrivit ovan, att studera de böcker som är aktuella just nu. Denna avsikt gick dock om intet då *Geografi- människan, resurserna, miljön* kom ut i en ny upplaga i maj 2005. Eftersom undersökningen då redan var påbörjad valde jag att fortsätta med analysen av den äldre boken. Denna uppsats är följaktligen baserad på en studie av den första upplagan av *Geografi- människan, resurserna, miljön* från 2002 och inte på den nyutkomna utgåvan.

6. Metod

Nedan presenteras denna uppsats metod, semiotik. Under rubriken ”Semiotik” ges en allmän överblick över metodens uppbyggnad och användning. I stycket med rubriken ”Geo-guiden, Geografi- människan, resurserna, miljön och semiotik” beskrivs hur metoden har tillämpats specifikt på uppsatsens källor.

6.1. Semiotik

Semiotiken är besläktad med lingvistik, men där lingvistik koncentrerar sig på det talade och skrivna språket, behandlar semiotiken *tecknens* språk. En av de första att använda semiotik i empiriska undersökningar var Roland Barthes. Även om Ferdinand de Saussure var den som utvecklade begreppet semiotik, spelar Roland Barthes en stor roll genom sin vidareutveckling av teorin på 1950- och 1960- talen.²⁴

Saussure, som var lingvist, har i skapandet av semiotik koncentrerat sig på språket. Enligt hans teori är det genom ett system av tecken som vi med språkets hjälp kan kommunicera och uttrycka vår mening. I Saussures system kan t ex ett ord vara ett tecken. Ordets betydelse skapas i förhållande till andra ord (d v s tecknets betydelse skapas i förhållande till andra tecken). Vår kommunikation och vår möjlighet att förstå varandra bygger alltså på detta teckensystem.²⁵

Tecknet, menar Saussure, kan delas upp i två delar; det *betecknande* och det *betecknade*. Det betecknande är tecknets *form*. Om vi antar att tecknet är ett ord, är alltså det betecknande hur ordet ser ut när det skrivs eller hur det låter när det uttalas. Det betecknade är tecknets *idé*, eller för att uttrycka det annorlunda, är det betecknade den idé som formen (det betecknande)

²⁴ Stuart Hall, ”The work of representation”, (London, 2000), s. 36.

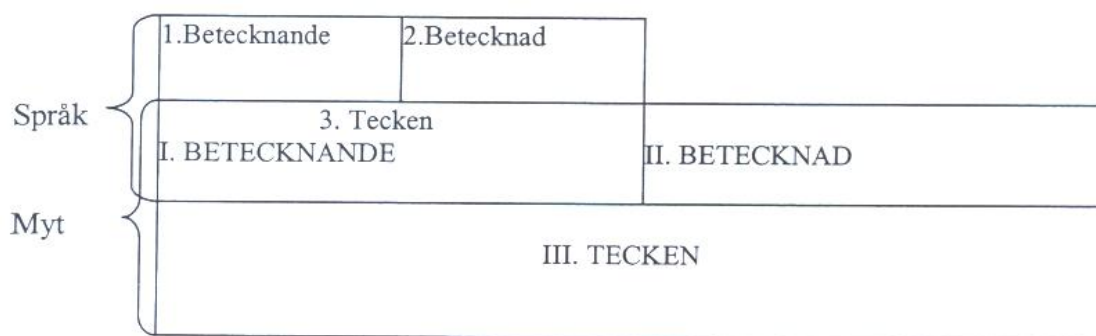
²⁵ Stuart Hall, ”The work of representation”, s. 31.

förmedlar. För att göra det hela lite mer konkret, kan vi utgå från att tecknet är ordet bok. Utseendet av ordet **bok**, som du just läst, är formen, det betecknande. Den bild eller idé som formen, alltså de tre bokstäverna **b o k** skrivna tillsammans, gav dig är det betecknade. Tillsammans bildar det betecknande och det betecknade (formen och idén) tecknet.²⁶

Saussures system med tecken, betecknande och betecknad är också möjligt att använda på bilder. Linjerna i t ex en teckning är då formen, alltså det betecknande. Den idé som linjerna ger dig av t ex en bok är det betecknade.²⁷

Roland Barthes använde sig av Saussures teckensystem i sina undersökningar. Han tog dock systemet ett steg längre. Enligt Barthes agerar systemet på två nivåer. På den första nivån finns Saussures system som har beskrivits ovan. På den andra nivån omvandlas tecknet till det betecknande.²⁸ Den första nivån kallar Barthes för den *denotativa*. På denna nivå behandlas sådant som verkligen går att se eller läsa, det går alltså att säga att den är faktapräglad.

Barthes andra nivå kallades den *konnotativa*. Denna nivå rör sig till skillnad mot den faktapräglade denotativa nivån på ett plan av förförståelse och associationer.²⁹ Reklam fungerar t ex på den konnotativa nivån. Mottagaren hör eller ser en sak och associerar därefter till något annat. Vita färgfläckar på ett svart, blankt tyg har ingenting att göra med problem med mjäll, men genom berättarröstens ledning kan vi alla plötsligt se likheten mellan långt blankt hår med mjällflagor och det vitprickiga tyget.

Figur 6.1. Modell över Barthes två nivåer, där språk motsvarar den denotativa nivån och myt den konnotativa.

Källa: Roland Barthes, "Den moderna myten", s. 211.

²⁶ Stuart Hall, "The work of representation", s. 31.

²⁷ Malcolm Barnard, *Fashion as communication*, (London, 1996), s. 79.

²⁸ Roland Barthes, "Den moderna myten", (Staffanstorps, 1969), s. 211.

²⁹ Malcolm Barnard, *Fashion as communication*, s. 80- 83.

I Barthes utvecklande av semiotik ingår också något han kallar *myt*. Myten befinner sig på den konnotativa nivån, men Barthes är inte helt klar med om myten är synonym med denna nivå eller om det är ett fristående begrepp. Enligt Barthes är mytens uppgift att göra det betecknade, alltså idén, till natur.³⁰ Detta kan ske genom att den konnotativa nivån kopplas samman med den denotativa. Den denotativa nivån är ju grundad i fakta och om den konnotativa nivån betraktas som en fortsättning på den denotativa nivån förefaller även den vara fakta. Myten kan alltså framstå som faktabaserad och verklig.³¹

6.2. Geo-guiden, Geografi- människan, resurserna, miljön och semiotik

För att studera och analysera de båda geografiböckerna har semiotik (se stycke 6.1.) använts. I undersökningen har hela böckerna använts som underlag, jag har således sett till text, bilder, bildtext, kartor, samt disposition. Detta har varit möjligt genom att semiotik är lämpad både för studier av bild- och textmediet. Båda böckerna har lästs översiktligt från pärm till pärm, närläsning har använts när nyckelord som u-land, i-land, centrum, periferi, tredje världen, och fattiga länder har förekommit i texten.

Vad gäller bilder och kartor har även här alla förekommande i böckerna studerats översiktligt, därefter har de kartor och bilder som inte var av intresse ”sällats bort”. Ett exempel på en bortvald bild är det fotografi på s. 35 i *Geo-guiden* som visar bergarten gnejs och på en bortvald karta är den karta på s. 30 i *Geo-guiden* som visar gränserna mellan kontinentalplattorna. För att återknyta till geografiämnets tidigare uppdelning, skulle man kunna säga att de delar av böckerna som i text, bild eller kartor berör naturgeografi generellt sett har uteslutits ur den slutliga uppsatsen. Anledningen till detta är att uppsatsens frågeställning i första hand fokuserar på de kulturgeografiska aspekterna i uppdelningen av världen i rika och fattiga länder.

Bild, text, kartor och disposition har tilldelats en likvärdig betydelse i undersökningen. Jag har försökt studera dessa olika delar utifrån Roland Barthes första nivå, den faktapräglade denotativa nivån (se stycke 6.1.). Tanken är böckerna ska presenteras framförallt utifrån denna denotativa nivå i kapitlet ”Världen i två geografiböcker”. Den andra, konnotativa nivån har använts vid sammankopplandet av källor och teori. Detta presenteras framförallt under rubriken “En värld av ’i’ och ’u’”.

³⁰ Roland Barthes, ”Den moderna myten”, s. 227.

³¹ Roland Barthes, ”Den moderna myten”, s. 226- 229.

7. Teori

I kapitel nedan presenteras två teorier som har används i uppsatsen. Det berör Edward W. Suids teori kring orientalism, medan det andra vidrör evolutionismen.

7.1. Edward W. Said och orientalism

Edward W. Said beskriver i sin bok *Orientalism* om hur Europa har sett på Orienten sedan 1700- talet. Said använder begreppet diskurs för att beskriva hur Europa har konstruerat ”Orienten” och ”orientalerna”. Diskurs, som Said använder begreppet, avser en kontinuerlig uppbyggnad och ett skapande av kunskap och verklighet. Said använder som exempel en (hypotetisk) bok om lejon. I boken står det att läsa att lejon är farliga och genom att denna information bekräftas (läsaren möter ett farligt lejon) blir författaren trovärdig. Idén om lejons farlighet byggs därefter vidare, fler böcker skrivs på temat och lejonet ”tvingas” bli allt farligare, eftersom det enda vi vet om lejon är hur farliga de är. Genom sin trovärdighet har alltså texten ansetts hålla hög kvalitet och innehållet kan inte längre avfärdas hursomhelst, vilket innebär att texten nu har skapat verklig kunskap.³² På samma sätt som Barthes myter, (se stycke 6.1.) kan framstå som sanning genom att grunda sig i den denotativa nivåns fakta, kan diskursen skapa verkligheten genom att texter bekräftas och framstår som trovärdiga.

Europa, menar Said, har kunnat skapa och upprätthålla orientalismens maktdiskurs genom att ständigt påvisa och betona sitt utanförskap i förhållande till Orienten. Författaren är alltså inte en del av det som skildras utan betraktar det utifrån.³³ Detta utifrånperspektiv förstärks av att motsatsförhållanden betonas, ”vi” jämfört med ”dom”, ”Occidenten” (dvs. Europa) mot ”Orienten”, överlägsenhet mot underlägsenhet osv. Motsatser ger också möjlighet att ”spegla” det egna jaget, den egna kulturen i den andra. Formandet av den europeiska identiteten bygger i lika hög grad på vad Europa är som vad det *inte* är. Said menar också att en viktig komponent i detta skapande av en identitet är föreställningen och idén om att Europa och européer är överlägsna alla andra kulturer och folk. Denna idé formar en kärna i orientalismen då ”de” kan kontrasteras med ”vi” och ”vi” alltid går vinnande ur ”striden”.³⁴

Said menar att begreppet ”Orienten” inte har en motsvarighet i verkligheten, utan är skapad för att skänka och behålla makt över ett område.³⁵ Trots det menar Said att denna diskurs inte ska uppfattas som en ”luftig europeisk fantasi”. Föreställningen om Orienten är

³² Edward W. Said, *Orientalism*, s. 94- 95.

³³ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 22- 23.

³⁴ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 5-7 och 42-44.

³⁵ Edward W. Said, *Orientalism*, (Stockholm, 1995), s. 5-7.

en produktion av flera generationer och är en ”massa av teori och praktik”.³⁶ Dessa förstärker diskursen och får Orienten att röra sig över gränsen från fantasi mot verklighet. Precis som det lejon, som i den hypotetiska boken ”tvingas” bli allt farligare för varje text som produceras på temat, blir Orienten allt mer orientalistisk för varje verk som berör ämnet. Said menar att ”[k]unskapen om Orienten *skapar*, på grund av att den härrör ur en styrkeposition, på sätt och vis Orienten, orientalen och dennes värld”.³⁷

Orientalism definierar Said som ”den samfälliga institutionen som används för att hantera Orienten”. ”Hantera” Orienten innebär i realitet att ”göra yttrande om den, auktorisera synpunkter på den, undervisa om den, kolonisera den, härska över den”.³⁸ ”Hanterandet” blir alltså ett sätt för Västerlandet att dominera över och i viss mån förändra Orienten. Said menar också att orientalisterna vanligtvis inte såg orientalerna, utan istället ”såg man rakt igenom dem och analyserade dem, inte som medborgare eller ens som människor utan som problem som skulle lösas eller begränsas”.³⁹

Said menar också att just disciplinen geografi har en betydande roll inom orientalismens diskurs. Geografin är ett utmärkt redskap vid klassificeringen, kategoriseringen och organiseringen av ett område. Genom att dra gränser och dela in företeelser i fack som religion, klimatzon, språk och ras erövrar och behärskas området. De gränser som dras är bara idéer, varken medeltemperatur eller medellivslängd är något som existerar i verkligheten. Inte heller är de statsgränser som ritas in på en karta något som existerar utanför tanken.⁴⁰

Brian Harley ansluter sig till detta resonemang i sina studier av kartor. Han menar att den allmänna föreställningen om kartors vetenskapliga objektivitet kan försvåra insikten om att de även har politiskt inflytande över samhället.⁴¹ För att illustrera detta lyfter Harley fram kartografin under imperialismens storhetstid. Kartläggandet av nya områden och länder kunde förklaras med såväl praktiska som vetenskapliga skäl. Det var en självklarhet att (det västerländska) samhället skulle utvidga kunskapen om jordklotets alla länder. Det var en vetenskaplig plikt gentemot allmänheten. Utan kartor över en region hur skulle då uppbyggnaden av landet kunna genomföras? Det var också genom kartläggning som den kartritande staten kunde göra sig till herre över ett område. Karterandet och namngivandet av

³⁶ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 8.

³⁷ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 42.

³⁸ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 5.

³⁹ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 207.

⁴⁰ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 6-7 och 56.

⁴¹ Brian Harley, ”Maps, Knowledge and Power”, (Baltimore, 2001), s. 55.

platser var en väsentlig del i övertagandet av kontrollen över samma områden.⁴² Det finns inget som motsäger att geografins inflytande som ett maktmedel har minskat idag.

Även om Saids teori inriktar sig specifikt på diskursen om ”Orientens” går principen även att tillämpa vid studier av andra områden. En av grunden i Saids teori är uppdelning av världen i motsatspar. Där Said studerade ”Occidenten” och ”Orientens”, avser jag att se närmare på ”i-länder” och ”u-länder”. Redan benämningarna visar på motsatsförhållandet genom att de första betecknas som industrialiserade länder och de andra som utvecklingsländer på väg mot ett industrialiserat samhälle.

7.2. Utveckling och evolutionism

Inom antropologin har evolutionismen varit ett av de dominerande synsätten. Med den evolutionistiska synen på kultur, ses utveckling som stegvis och linjär. Människorna rör sig från stadium till stadium, mot en allt mer avancerad eller sofistikerad nivå. Evolutionismen har alltså en i grunden optimistisk syn på utveckling, det blir bara bättre ju högre man når på den evolutionistiska stegen.⁴³

Ett klassiskt exempel på den evolutionistiska tanken är Marx teorier. Där rör sig samhällsutvecklingen från den ”ursprungliga kommunismen”, grundad i stammens gemensamma ägande, till slaveriet, vidare till feodalismen, därefter kapitalismen för att slutligen återgå till kommunismen, ”det klasslösa samhället”.⁴⁴

Utmärkande för evolutionisterna är deras önskan att dela in utvecklingen i stadium, vanligen tre stycken. Arne Martin Klausen exemplifierar i sin bok *Antropologins historia* detta med utvecklingsstadium som jägare, nomader, jordbrukare och magi, religion, vetenskap.⁴⁵ Detta kan sättas i kontrast till Saids orientalism där motsatsparet är i fokus (se stycke 6. 2.).

Klausen menar vidare att evolutionismen kan sättas i samband med begreppen u-land och i-land. 1800-talets antropologer präglades av evolutionismens synsätt. Klausen skriver att:

⁴² Brian Harley, ”Maps, Knowledge and Power”, s. 57.

⁴³ Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiböcker 1870- 1985*, s. 41.

⁴⁴ Arne Martin Klausen, *Antropologins historia*, (Stockholm, 1984), s. 49-52.

⁴⁵ Arne Martin Klausen, *Antropologins historia*, s. 49.

De betraktade också den västliga industrikulturen som den yppersta i en utvecklingskedja och de ”primitiva” som kvarlevor eller eftersläntrare i utvecklingsprocessen. Till och med i våra dagar när vi använder uttryck som u-land och i-land lever mycket av föreställningarna från evolutionismens glansdagar kvar i det allmänna medvetandet.⁴⁶

Uppdelningen av världen i u-länder och i-länder är sålunda ett arv ifrån evolutionismens sätt att se på världen som om den var i ständig utveckling mot något nytt.

8. Världen i två geografiböcker

Nedan kommer de två undersökta böckerna att presenteras. Jag har valt att presentera dem en och en istället för gemensamt, eftersom det ger läsaren en möjlighet att bilda sig en uppfattning om vardera bok. Mitt val av att åtskilja böckerna i varsitt stycke ger också läsaren en bättre överblick över skillnader och likheter mellan de två, vilket jag anser var viktigt då böckerna senare i uppsatsen kommer presenteras som en enhet. En nackdel med denna disposition är dock att det ibland blir upprepningar, då författarna till böckerna har skrivit och tyckt lika. Jag ber dig som läsare ha överseende med detta.

8.1. Geo- guiden

Geo- guiden har fyra författare, Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson. En lista över vilket kapitel respektive författare har skrivit presenteras på ett av försättsbladen. Det går alltså att som läsare att ta reda på vem som skrivit vad.

Boken är indelad i två delar, den första delen är tematiskt och den andra är uppdelad enligt regioner. Åtta teman presenteras under följande rubriker, ”Vad är geografi?”, ”Geobiosfären”, ”Befolkning”, ”Resurser”, ”Näringsliv”, ”Jorden, människan, framtiden”, ”Naturlandskap i Sverige” och ”Kulturlandskap i Sverige”.

Bokens andra del delas in i sex kapitel, utifrån de olika världsdelarna. Kapiteln heter alltså som följer, ”Europa”, ”Asien”, ”Afrika”, ”Nordamerika”, ”Latinamerika” och ”Oceanien”. De olika regionerna identifieras alla utifrån sitt geografiska läge, utom Latinamerika, där språkliga och kulturella likheter har fått ligga till grund för avgränsningen.

Författarna beskriver ämnet geografi på följande sätt:

⁴⁶ Arne Martin Klausen, *Antropologins historia*, s. 56.

Geografi är [...] ett tvärvetenskapligt ämne, som behandlar jordens grundläggande mönster och särdrag samt fördelningen av liv i olika former på planeten. Ämnet behandlar särskilt människans förhållande till sin omgivning.⁴⁷

Uppfattningen om geografi är följaktligen närmast en kompromiss mellan en naturgeografisk och en kulturgeografins syn på världen. Intrycket är ändå att boken presenterar en ganska traditionell tolkning av ämnet. Detta märks framför allt i bokens andra, regionalgeografiska, halva där dispositionen innebär att de naturgeografiska aspekterna, såsom berggrund, presenteras först och de kulturgeografiska inslaget, såsom befolkning, får avsluta kapitlen.

8.1.1. Begrepp i *Geo-guiden*

I *Geo-guiden* användes i huvudsak tre begrepp i indelningen av staters och regioners materiella välförhållande, u-land, i-land och NIC-land. NIC är en förkortning av ”Newly Industrialized Countries”. Enligt boken har dessa länder ”under en kort tid utvecklat en industriproduktion, som mer än väl konkurrerar med resten av världen”. *Geo-guiden* ger även exempel på vilka dessa länder är, de som nämns vid namn är Sydkorea, Taiwan, Hongkong, Singapore, Thailand, Mexico och Brasilien.⁴⁸

U-länder och i-länder definieras utifrån flera olika kriterier. Dessa finns dock inte samlade i en diskussion utan presenteras allteftersom i boken. De områden som används för att kategorisera ett land som u-land eller i-land är medellivslängd, befolkningsökning i promille, BNP i US-dollar per invånare och grad av ”utveckling” (teknologiskt och kulturellt).

Det är framförallt utveckling som återkommer gång på gång när författarna ska klargöra skillnaderna mellan i-länder och u-länder. Vid en genomgång av vad den demografiska transitionen är och vad den innebär, förklarar författaren att u-länderna befinner sig i fas två vilket innebär fortsatt höga födelsetal medan dödstalen har sjunkit, vilket resulterar i en befolkningsökning och att ”[d]enna förändring skedde i Europa redan under 1800-talet och har inträffat i u-länderna under 1900-talet”.⁴⁹ U-länderna ligger alltså enligt detta citat hundra år efter Europas industrialiserade länder i sin befolkningsutveckling.

Betoningen av utveckling märks också i beskrivningen av den industriella utvecklingens fyra ”sektorer”, eller faser. Dessa sektorer benämns som den primära sektorn, ”näringsgrenar

⁴⁷ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, (Malmö, 2001), s. 7.

⁴⁸ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 144.

⁴⁹ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s.88.

som utvinner råvaror ur mark och vatten” dvs. jordbruk, jakt och fiske. Den sekundära sektorn, ”industrisektorn som förädlar råvaror”, den tertiära sektorn, ”tjänsteproduktion” och den kvartiära sektorn, ”forskning och information”.⁵⁰

I i-länderna dominerar den tredje sektorn, tjänstesektorn, medan u-länderna fortfarande domineras av en jordbrukande befolkning, ”vilket påminner om industriländernas situation för 100 år sedan”.⁵¹ Återigen betonas det i texten hur långt det är mellan i- ländernas och u-ländernas utveckling i år räknat.

Trots det flitiga användandet av utveckling som markör för en stats status som i-land eller u-land diskuterar *Geo-guidens* författare användandet av densamma. I kapitlet ”Befolkning” skriver författarna att det inte längre går att ”dela in världen i en utvecklingsvärld, u- länder, och en industrialiserad värld, i- länder”.⁵² Resonemanget fortsätter med en reflektion runt att alla *u- länder* inte är exakt likadana, det går inte att ”betrakta hela Afrika eller hela Asien som ett inom sig likartat område”. Slående är dock att författarna trots detta väljer att fortsätta att använda begreppen i-land och u- land i resten av kapitlet och boken, trots att de uppenbarligen betraktar denna indelning av länder som förlegad. Inte heller reflekterar författarna runt vilka begrepp som ska användas istället, eller på vilken bas man ska dela in länderna om utveckling inte längre är aktuellt.

8.1.2. Kartor och bilder

Geo- guiden inleds med ett kapitel om geografi och kartografi. I stycket om kartografin diskuteras svårigheterna med att avbilda den runda jorden på en platt yta och de olika kartprojektioner som används för att lösa problemet. De två motpolerna, Mercators vinkelriktiga och navigerbara projektion och Peters ytriaktiga, men förvridna projektion, presenteras. Författaren diskuterar dock inte vilken kartprojektion som kartorna i boken är avbildade med. Detta finns inte heller angivet i bildtexter eller i kartförteckningen längst bak i boken. Läsaren får alltså inte reda på hur författarna själva har resonerat runt vikten av att kontinenterna avbildas i rätt storlek kontra att de ser korrekta ut. Det går dock att konstatera att det är en ganska konventionell projektion som har valts, där norr är uppåt, syd nedåt och Europa rakt fram. Den norra hemisfären är heller inte abnormt stor i förhållande till den södra.

Kartorna i *Geo- guiden* är huvudsakligen tematiska och visar berggrund, befolkning, nederbörd, fiskevatten, åkermark osv. Upphovsmännen bakom kartorna har valt att

⁵⁰ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 142 och s. 144.

⁵¹ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 144.

⁵² Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 96.

omväxlande visa fakta indelat i stater och fakta orelaterat till stater. Ett exempel på en karta som ger information indelad utifrån statsgränser är kartan på sidan 126, vilken presenterar genomsnittet av årsnederbörden i världens olika länder.⁵³ En karta som presenterar fakta orelaterat till statsgränser kan se ut som kartan på sidan 86, vilken visar folkmängden i ”prickar” motsvarande en miljon vardera utspridda över världsdelarna.⁵⁴

Kartornas väsentlighet och trovärdighet får sig dock en törn när läsaren når kartan över produktion av bomullsfiber i världen. På denna karta finns Sovjetunionen som utmärkt en av de största producentländerna med sin 15 %.⁵⁵ Troligtvis är det så att ett tryckfel har uppstått, eftersom f.d. Sovjetunionen finns med på kartan över de fossila bränslenas fördelning i världen.⁵⁶ Detta gör dock inte frågan om aktualitet mindre väsentlig eftersom det trots allt är närmare femton år sedan Sovjet upplöstes. Det borde alltså rimligtvis finnas uppgifter som talar om Ryssland, Estland osv. snarare än f.d. Sovjet. Frågan jag som läsare ställer mig är, om kartuppgifterna är gamla, hur mycket av det som i övrigt presenteras i boken är inaktuellt?

Bilderna i *Geo-guiden* understryker den uppdelning mellan utvecklade i-länder och outvecklade u-länder som författarna tycks se som den viktigaste avgränsningen mellan de två grupperna (se stycke 8.1.1.). I-länderna är maskiner, industrier, städer och snabbmatsresturanger. U-länderna, däremot, är magra barn, manuellt arbete i jordbruk och gruvor, halvnakna afrikanska män med spjut och båtar tillverkade av urholkade trädstammar.

Bilderna på i-länderna och u-länderna sätts vid tillfällen även i anslutning till varandra, vilket ytterligare understryker skillnaderna mellan de två grupperna. Ett exempel är bilden med ”trädstamsbåtarna”. Denna bild visar två afrikanska män ståendes i de smala kanotliknade båtarna och återfinns på uppslagets vänstra sida. På den motsatta högra sidan finns en tecknad illustration över hur havets resurser kan utnyttjas och de maskiner som används till detta. Där finns fartyg, oljeplattformar och vågkraftverk. Även om denna bild är tecknad och bilden av männen i båtarna är ett fotografi, blir kontrasten stor mellan det högteknologiska och det lågteknologiska utnyttjandet av ”havets resurser”.⁵⁷

Tydligare är den tecknade bild där en ”typisk i-landsfamilj” presenteras till vänster och en ”typisk u-landsfamilj” till höger. Här tycks tecknaren ha samlat alla stereotyper runt i-länder och u-länder i en enda bild. I-landsfamiljen har ljust hår, består av mamma, pappa och två barn, en pojke och en flicka. Familjen är omgiven av ”prylar” som skidor, tennisraket och

⁵³ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 126.

⁵⁴ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. och s. 89.

⁵⁵ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 167.

⁵⁶ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 134.

⁵⁷ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 124- 125.

golfklubbor. I bakgrunden finns flygplan, bil och en horisont, som för att visa de möjligheter att resa och vara rörlig som teknologin ger. Fadern och sonen är båda aktiva, fadern med att tala i telefon och sonen med att en dator. Dottern och modern, däremot är inaktiva.

U-landsfamiljen är mörkhårig och består utöver fadern och modern av sju barn. De står framför ett hus med plåttak och plankdörr. Inne i huset ser man en trebent järngryta, avsedd att användas över öppen eld. En tupp och ett par höns syns på bilden och i bakgrunden svävar palmkronor. Kvinnan bär på det minsta barnet och har ett par av dess syskon tryckta mot sig. Fadern står lutad mot en hacka.

Bild 8.1 En "typisk" i-landsfamilj och en "typisk" u-landsfamilj.

Källa: Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, Geo-guiden, s. 144.

I-landsfamiljen framstår leva i överflöd, omgivna av teknik och utan att överbefolka jorden. U-landsfamiljen, däremot, har inte mycket av något, utom barn. De får även förlita sig på "primitiv" teknik, med matlagning över eld och redskap som kräver manuell arbetskraft. Hackan, palmerna och hönsen antyder också att u-landsfamiljen försörjer sig på jordbruk, medan telefonen i den kostymklädda "i-landsmannens" hand visar att han varken är jordbrukare eller industriarbetare. Det faktum att barnen i i-landsfamiljen har avbildats som ganska stora möjliggör för tecknaren att visa kvinnan som stående fri och "obunden" av barnarmar, till skillnad från kvinnan i u-landsfamiljen. Kontrasten mellan i-land och u-land är slående.

8.1.3. U-land, var ligger det?

U-land och u-länder är begrepp som används ofta av författarna. Vilka stater som räknas in under detta begrepp och var de staterna finns preciseras dock sällan. Länder som Indien, Mali, Tanzania och Kina pekats ut som u-länder och ställs i kontrast mot länder som Japan, Sverige,

Tyskland och USA. Framförallt Afrika söder om Sahara betonas i tal om u-länder, det är där den största befolkningsökningen finns, där är jordbruket ”primitivt” och där är det svårt att finna rent vatten.

Utöver de länder som faktiskt tas upp som exempel på u-länder talar författarna också om hela kontinenter. Länderna i Asien, Afrika och Latinamerika, menar författarna, har traditionellt betraktats som u-länder. Men ”[d]et finns inte längre någon entydig skillnad mellan i-världen och u-världen”.⁵⁸ Det skulle således inte längre gå att peka ut hela världsdelar som tillhörande ”u-världen”. För att exemplifiera hur stora skillnaderna kan vara inom en kontinent tar författarna upp NIC-länderna som finns både i Asien och i Latinamerika. Dessa ”har genomgått en snabb utveckling och närmar sig den nivå som i-länderna har”.⁵⁹

Problemet med att författarna använder sig av NIC-länderna som exempel är att de har svårt att bestämma sig för *vart* dessa stater egentligen ska räknas in. NIC-länderna räknas uppenbarligen inte till i-länderna, vilket citatet ovan visar, men frågan är om de är u-länder eller inte. Benämningar som ”de nya industriländerna” antyder att dessa stater inte tillhör gruppen av u-länder. NIC-länderna skulle följaktligen utgöra en egen grupp, en mellannivå mellan i-länder och u-länder. Men, samtidigt som länderna omtalas på detta sätt, uttrycker sig författarna fortfarande som om NIC-länderna är u-länder. I ett stycke diskuteras i-ländernas dominans av världshandeln. Där framhålls u-ländernas beroende till i-länderna, orsakat av att u-ländernas export vanligtvis består av en råvara, t ex kaffe. Det finns dock positiva exempel också.

De *utvecklingsländer* som lyckats bryta sig ur den ensidiga råvaruexporten är framförallt de s.k. NIC-länderna. De är exempel på *utvecklingsländer*, som medvetet arbetat för en förändrad produktion och handel.⁶⁰

Plötsligt har NIC-länderna degraderats från en egen mellannivå till att åter klumpas ihop med u-länderna. Allt som inte är i-land blir därmed u-land. Tillhör en stat inte Europa, Nordamerika (hit räknas bara USA och Canada) eller är Japan och Australien, alla länder och världsdelar som författarna använder som kontraster till u-länderna, så är man en del av ”u-världen”.

⁵⁸ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 97.

⁵⁹ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 98.

⁶⁰ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 181. Min kursivering.

8.2. Geografi- människan, resurserna, miljön

Geografi- människan, resurserna, miljön har tre författare, Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, där Peter Östman är huvudförfattare. Till skillnad från *Geo- guiden* finns i *Geografi- människan, resurserna, miljön* ingen förteckning över vilken författare som bidragit till de olika kapitlen.

Boken är uppdelat i två avsnitt, A- delen och B- delen. Båda innehåller tematiska kapitel. Det finns alltså inga kapitel enkom ägnade åt en kontinent eller region. Kapitlen i A-kursens del är nio stycken, nämligen ”Geografi, världens ämne”, ”Jorden - vår planet”, ”Människan, befolkning, mänsklighet”, ”Jordskorpan- grunden för vår livsmiljö”, ”Vatten- en livsviktig resurs”, ”Väder, klimat och växtlighet berör alla”, ”Marken vi lever av ” ”Näringsliv i förändring” och ”Människan, energin och miljön”.

I bokens B-kursdel finns sex stycken kapitel, ”Vår plats, andra platser”, ”Region och miljö”, ”Turism och resor”, ”Landskap och samhällsplanering i Sverige”, ”Staden, stadsmiljö och framtiden”, och ”Att lära mer. - Om projektarbete”.

Författarna presenterar i första kapitlet sin syn på geografi. ”Geografi är en tvärvetenskap som utforskar hur människan utnyttjar jordens resurser och följderna av detta”.⁶¹ Citatet antyder att människan står i fokus. Även bokens text och kapitel antyder en viss dominans av det kulturgeografiska synsättet.

8.2.1. Begrepp i *Geografi- människan, resurserna, miljön*

I *Geografi- människan, resurserna, miljön* används begreppen u-land, i-land och NIC-land, men även centrum- periferi förekommer. Det som används mest är dock motsatsparet u-land/i-land. Kriterierna för dessa begrepp anges löpande i texten och berör tillgång till resurser som vatten, energi, teknik, kunskap och kapital, befolkningsökning och utveckling.

Precis som i *Geo-guiden* får utveckling stå som den stora markören mellan u-länder och i-länder. I u-länder är människans arbetskraft den viktigaste resursen, i i-länderna är det teknik och kapital. Jordbruket i u-länderna kräver stora arbetsinsatser, jordbrukarna i i-länderna har maskiner och teknik till det. Dessutom har i-ländernas jordbrukare kunskaper, vatten och teknik till att vid behov konstbevattna, vilket u-länderna saknar. Infrastrukturen är bristfällig eller saknas helt i u-länderna. Dessa länder befinner sig också i fas två och tre i den demografiska transitionen (se stycke 3.2), i-länderna i den fjärde. Det höga befolkningstalet i u-länderna gör att dessa länder befinner sig i fas två i migrationsmodellen (som följer den

⁶¹Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, (Stockholm, 2002), s. 2.

demografiska transitionens faser, men visar på förflyttningsmönster istället för folkökning) medan ”Europa befann sig i detta stadium under 1800- talet”.⁶² U-länderna är dessutom främst jordbruksländer och de industrier som finns är ”basindustrier” inriktade på att förädla råvaror.

När författarna presenterar von Thürens modell⁶³ för jordbruksproduktion från 1820, påpekas att denna modell inte längre gäller med dagens nya teknik som möjliggör snabba transporter och kylmöjligheter. Men, fortsätter de ”i många u- landsområden med brist på transportmöjligheter kan man även idag se ett mönster i jordbrukets produktion som liknar det som von Thünen presenterar.”⁶⁴ Åter markeras hur mycket högre upp i-länderna har nått på ”utvecklingsskalan” än u-länderna.

Utöver den löpande definitionen av begreppet u-land som presenteras i boken har författarna också med ett särskilt stycke där de diskuterar hur man egentligen ska dela in världens länder. Författarna menar att man genom att studera världskartor kan få veta ”värdet på det som produceras i varje stat i *genomsnitt* (BNP per invånare) eller hur stor folktätheten i varje stat är i *genomsnitt* (invånare per kvadratkilometer)”.⁶⁵ Författarna fortsätter resonemanget med att påpeka att dessa uppgifter är lite svårbehandlade. Genomsnittet säger ingenting om de variationer som kan finnas inom ett och samma lands gränser. Generaliseringar av detta slag gör det lätt att dela världen i industriländer och utvecklingsländer. Riktigt så enkelt är det inte, eftersom det t ex finns ”industri i alla jordens länder”.⁶⁶ Som exempel tar författarna upp Indien, en stat som klassas som ett u-land men som samtidigt har avancerad industri, flest ingenjörer och tekniker i hela världen och en välmående medelklass. Det är alltså ”svårt att med hjälp av enstaka uppgifter jämföra och förstå hur livsmiljön varierar i olika regioner”. En lösning på detta dilemma är att använda FN:s Human Development Index (HDI). Indexet är en sammanställning av genomsnittlig inkomst, medellivslängd och läskunnighet, på detta sätt får man en bild av var världens länder

⁶² Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 58.

⁶³ von Thünen var en tysk ekonom som verkade under 1800-talets första hälft. Hans lokaliseringsteori visar hur avståndet till en centralort påverkar bland annat vad som är lönsamt att odlas inom ett område. Se Nationalencyklopedin (Höganäs, 1995), uppslagsord: Thünen.

⁶⁴ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 207.

⁶⁵ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 325.

⁶⁶ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 325- 326.

ligger på ”utvecklingsskalan”.⁶⁷ Ingenstans framgår dock om författarna har använt sig av detta index i sin uppdelning av stater i u-länder och i-länder.

NIC-länderna beskrivs som u-länder vilka ”har haft en snabb ekonomisk utveckling med omfattande internationell handel.”⁶⁸ Dessa länder liknar i-länderna i avseende av befolkningsutveckling och i viss mån industriellutveckling. De är dock fortfarande u-länder, avskiljda från i-länderna.⁶⁹

Centrum - periferi begreppen är inte, menar författarna, liktydiga med stater eller kontinenter. Istället är det regioner som är i fokus. Inom ett och samma land finns alltså centrumområden och periferiområden, där centrumområden är ”de områden som är mest utvecklade, ofta med stor folkmängd, välutvecklat näringsliv och liten arbetslöshet” och periferiområden är ”de som är glesbefolkade eller mindre utvecklade”.⁷⁰

Centrum och periferi kan också beskrivas utifrån handel och ekonomiska aspekter mellan olika stater. I denna definition har ”länder i periferin (dvs. u-länder) inte [. . .] kontakt med varandra utan är för sin handel beroende av länder i centrum (dvs. i-länder)”.⁷¹ Periferin likställs alltså med u-länderna. Utmärkande för dessa är således deras totala beroende av centrum, eller i-länderna för handel.⁷²

8.2.2. Kartor och bilder

Det första kapitlet i *Geografi- människan, resurserna, miljön* behandlar kartor och kartprojektioner. Författarna går igenom svårigheterna med att avbilda världen på ett platt papper och visar exempel på hur världen ser ut med Mercators kartprojektion och med Peters kartprojektion. Mercators projektion menar författarna är vinkelriktig, det går alltså att navigera efter den, men den visar en förvrängd bild av världen med överbetoning av världens norra delar. Peters projektion är å andra sidan ytriktig men, menar författarna, kontinenterna blir förvrängda och visas inte korrekt. Utifrån denna diskussion motiverar författarna valet av Bertins projektion. Denna är ”tillräckligt vinkel- respektive ytriktig för att ge god kunskap om

⁶⁷ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 326.

⁶⁸ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 45.

⁶⁹ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, se s. 45, s. 230 och s. 244.

⁷⁰ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 7.

⁷¹ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 246.

⁷² Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 246.

såväl landytornas storlek som form.”⁷³ Alla kartor i boken är alltså återgivna med Bertins projektion. Även om storleken på den norra hemisfären inte på långa vägar är så överdrivna som på en karta med Mercator projektion är fortfarande Europa större än sin egentliga storlek. Bertins projektion visar också världen med den konventionella norrorienteringen. Europa finns alltså högst upp rakt fram på kartan.

De kartor som framförallt förekommer i boken är olika tematiska kartor, dvs. kartor som visar ländernas värden i HDI (se stycke 8.2.1.), tillgång till vatten, ökenspridning, plantageodlingar osv. Såsom författarna själva diskuterar i stycket om HDI visar sådana kartor *genomsnittet*, en generaliserad bild av verkligheten. Detta märks tydligaste på den karta som visar utbredningen av olika språk i världen. När det gäller indoeuropeiska språk visas undergrupperna germanska, romanska, slaviska och ”övriga”. Andra språkgrupper visas högst översiktligt och det finns även en grupp som kallas ”diverse språk”. Icke- europeiska språk är alltså inte lika intressanta. Dessutom visas inga, eller nästan inga, staters minoritetsspråk. Tydligast blir detta i USA, som enbart visas tillhöra den germanska språkgruppen.⁷⁴ De tematiska kartorna, om än praktiska när det gäller att ge en översiktlig bild, är alltså starkt förenklade och hjälper till att polarisera världen med de ”mörka” norra delarna med sina höga värden mot de ”ljusa” södra delarna med sina låga värden. Särskilt märks detta i fallet Afrika, ständigt i blickfånget mitt på kartan och ständigt i kontrast mot Europa hägrande ovanför.

Även bilderna hjälper till att skapa denna kontrast. Industrieländernas teknologi och rikedom ställs mot u-ländernas brist och manuella arbete. Bilderna visar plöjande med vattenbufflar på risfält, barn som samlar ved i Mali, svedjebränning i den Sydamerikanska regnskogen och kvinnor som hämtar vatten både i Afrika och i Asien. Familjerna är stora, husen är små med halmtak, fötterna är skolösa och vägarna är av hårt trampad jord. Det bör dock påpekas att även om normen för bilderna är att framställa i-länderna som utvecklade och u-länderna som outvecklade så finns det undantag. Singapore och Sydkorea illustreras med moderna, teknologiska hamnar och, i Singapores fall, av siluetten av en modern stad där elektriskt ljus strålar ur skyskrapornas fönster.⁷⁵ Omvänt finns bilden på den australiska

⁷³ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 16.

⁷⁴ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 59.

⁷⁵ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, se s. 244, 252 och 294.

bonden som med illa slitna plåthinkar bär vatten förhand ut till sin färflock, en bild utan minsta teknologi i sikte.⁷⁶

8.2.3. U-land, var ligger det?

Begreppen u-länder och i-länder används ofta och gärna i kontrast med varandra av författarna. De tycks förutsätta att läsarna redan vet var dessa länder finns och vilka stater som ska räknas in under vardera kategori. Löpande i texten lämnas dock ”ledtrådar” till var de närmast mytiska u-länderna går att finna. Exempelen som ska illustrera u-länder hämtas från Brasilien, Indien, Kina, likväl som Mali, Kenya och Jordanien. Asien, Afrika, Central- och Sydamerika pekats ut som de kontinenter där u-länderna finns. I motsats till dessa nämns Europa, Nordamerika och Japan.

Gränserna är på inget sätt skarpa mellan i-länder och u-länder och inte ens geografiska avgränsningar är till någon egentlig hjälp. Ett exempel är Europa, där länder som Ukraina, Moldavien och Vitryssland obestriddligen är lokaliserade *innanför* världsdelen gränser. Dessa länder räknas alltså med som i-länder när Europa likställs med desamma. Samtidigt kategoriseras Singapore och andra NIC- länder som u-länder (se stycke 8.2.1.). Ändå beskrivs staten Singapore av författarna på följande vis;

Singapore är en modern storstad som utvecklats till en av de mest ekonomiskt utvecklade staterna. Där finns ett modernt och effektivt näringsliv inriktat på export av bl a elektrisk och elektronisk utrustning, maskiner och läkemedel. Singapore är en plats med många och viktiga kontakter med andra platser. Landet är också välutvecklat på andra sätt, t ex har Singapore den lägsta barnadödligheten för barn under fem år av alla världens länder.⁷⁷

Singapore har alltså tillgång till teknologi och kapital och har låg barnadödlighet. Dessutom, vilket inte nämns i det citerade stycket ovan, är det en låg andel av statens invånare som arbetar inom jordbruk (landet är närmast en stadsstat, det består nästan endast av staden) och är ett av världens fyrtio mest utvecklade länderna enligt FN:s Human Development Index.⁷⁸ Landet uppvisar alltså i det närmast *inget* av de kriterier som författarna tidigare angivit som definition för ett u-land. Men trots det räknas Singapore in i det lösa begreppet ”u-länder”.

⁷⁶Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 135.

⁷⁷Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 295.

⁷⁸Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 295 och 326.

8.3. Sammanfattning

Författarna till *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön* skiljer sig något i sin syn på vad geografi är. *Geo- guiden* framställer både naturgeografiska och kulturgeografiska aspekter som likvärdiga, men har samtidigt ett traditionellt upplägg med studie av regioner. *Geografi- människan, resurserna, miljön* fokuserar däremot mer på geografiämnets kulturgeografiska aspekter.

I val av begrepp för att beskriva världens fattiga respektive rika länder, används i både *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön* framförallt u-land och i-land. *Geografi- människan, resurserna, miljön* presenterar även begreppen centrum- periferi, vilka dock inte används i särskilt hög grad, samt NIC-länder. *Geo- guiden* använder också den begreppet NIC-länder. *Geo- guidens* författare diskuterar även det fruktlösa i att gradera världen efter utveckling och industrialisering, men fortsätter ändå att använda begreppen u-land och i-land baserade på en sådan uppdelning.

Både *Geo- guidens* och *Geografi- människan, resurserna, miljös* författare är dåliga på att på ett tydligt och samlat sätt definiera vad ett u-land är. Istället presenteras olika kriterier spridda i den löpande texten. De båda böckerna anger också ganska liknande faktorer, såsom befolkningsökning, teknik och utveckling. Framförallt utveckling betonas i de båda böckerna och gång på gång påvisas hur långt det är emellan u-länder och i-länder.

Kartorna som används i både *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljö* ger en konventionell bild av världen med norr uppåt och Europa rakt fram i betraktarens fokus. Bara *Geografi- människan, resurserna, miljö* har en diskussion runt vilken projektion som används i boken. Böckernas kartor är vanligtvis tematiska, vilket hjälper till att ge en generaliserad framställning av världen. Bilderna i båda böckerna hjälper till att betona föreställningen om u-länder som outvecklade och eftersatta. Kontrasten blir ännu starkare av att i-länderna visas upp ifrån sin modernaste sida. Även dispositionen hjälper här till att framhäva skillnaderna genom att placera bilder i från u-länder och i-länder på samma uppslag.

Var u-länderna egentligen finns tycks vara svårt att definiera. Författarna i båda böckerna tycks dock mena att i princip hela Afrika, Central- och Sydamerika samt Asien (utom Japan) består av u-länder. Mot dessa områden ställs Nordamerika, Europa och Japan. Ytterligare en likhet mellan böckerna är att de kommer fram till att NIC-länderna bör räknas till u-länderna, snarare än ses som en mellannivå mellan i-länder och u-länder.

Som framgår i sammanfattningen ovan är *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljö* lika varandra i sin framställning av och syn på u-länderna. Det är förvånansvärt svårt att hitta några riktiga skillnader mellan de två. De olikheter som finns

tycks närmast handla om att författarna valt att gå in närmare på olika områden, snarare än att de har en motsatt syn på världens fattiga länder.

9. En värld av ”i” och ”u”

I kapitlet ”Teorier” ovan presenterade jag två teorier, orientalism och evolutionism. Dessa har genomsyrat min tidigare redovisning av hur två geografiböcker för gymnasiet talar om u-länder och i viss mån även i-länder. Tanken är att i detta kapitel ytterligare fördjupa kopplingen mellan teorier och det undersökta materialet. Tidigare har de två böckerna diskuterats enskilt för att ge läsaren möjlighet att jämföra de två. Det gick dock att konstatera att böckernas begreppsanvändning, syn på och resonemang runt ”u-länder” var väldigt lika. I detta kapitel kommer följaktligen böckerna ses som en enhet eller, som Said talar om, tillhörande en diskurs snarare än två helt separata verk. Utöver evolutionismen och Suids orientalism kommer även Barthes mytbegrepp att beröras.

9.1 Orientalism, evolutionism och myten om ”de andra”

Författare till läromedel ska sträva efter att hålla en objektiv ton och ge en objektiv bild av världen. Att öppet tala om ”vi och dom” är inte riktigt passande. Trots det smyger ett vi in i texten ibland.

Många av storstäderna i dessa delar av världen t ex Mexico city, Sao Paolo, Lagos och Jakarta, växer var och en dagligen med flera tusen människor. Städerna i dessa delar av världen har under de senaste 25 åren ökat med ca 1 miljard människor, dvs. med i genomsnitt ca 40 miljoner varje år. Dessa storstäder växer okontrollerbart, dvs. städernas myndigheter har inga möjligheter eller resurser att hinna planera en utbyggnad. Resultatet blir en eländig livsmiljö för många människor, främst i städernas ytterområden. Olika typer av slum- och kåkstäder växer upp i snabb takt. Där saknas allt vi tar för självklart, t ex vatten, elektricitet och avlopp. Trångboddhet, undernäring och halvsvält är vanligt.⁷⁹

Citatet ovan ger läsaren genom sitt ”vi” en känsla av samhörighet. *Vi* har inte städer som växer okontrollerbart, *vi* har vatten, elektricitet och avlopp och *vi* har mat. Kontrasten mellan ”vi och dom” blir extra tydlig av upprepandet av frasen ”i dessa delar av världen”. ”I dessa delar av världen” är inte våra delar, det är något bortom oss, områden som behöver förklaras

⁷⁹ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 380. Min kursivering.

och jämföras med ”våra delar” för att förstås. ”Vi” och ”dom” skiljer oss från varandra. Våra teknologiska och sociala självklarheter ställs mot deras brist på detsamma. ”Vi” i den citerade texten ovan är dock ”osynliga”, närvarande enbart som spegelbild av ”dom” och i läsarens förförståelse.

Det är inte endast i textformat denna polarisering sker. Även i geografiböckernas bilder finns denna åtskillnad. Ett sådant exempel är två bilder hämtade från varsin sida på samma uppslag i *Geo-guiden*. På den vänstra sidan finns en bild av två män i arbete i en industrilokal och till höger finns en bild som visar ett myller av män i arbete i ett dagbrott.⁸⁰

Männen i industrilokalen bär gula overaller, har ansiktsskydd och arbetar med att rengöra maskindelar med högtryckstvätt. De är till utseendet västerlänningar och bildtexten talar om att företaget de arbetar för finns i ”Holland”.⁸¹

Bild 9.1. Industriarbete i Holland.

Källa: Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, Geo- guiden, s. 208.

Männen som arbetar i dagbrottet bär vanliga t-shirts och shorts, några har mössor på huvudet, andra har tyghuvor. En del män bär på säckar uppför en brant sluttning, medan andra enbart sitter eller står. Männen är mörkhåriga och det röda dammet från dagbrottet som täcker deras hy, får den att se rödbrun ut. Bildtexten avslöjar att dagbrottet ligger i Brasilien.⁸²

⁸⁰ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 208- 209.

⁸¹ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 208.

⁸² Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 209.

Bild 9.2. Arbete i ett brasilianskt dagbrott.

Källa: Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo- guiden*, s. 209.

De två bilderna står i stark kontrast till varandra. Teknologi ställs mot brist på detsamma, dels genom de holländska männens användande av maskinella hjälpmedel medan de brasilianska männen enbart förlitar sig på kroppsstyrka, dels genom att det manuella arbetet kräver mer arbetskraft än den maskinella. Skillnaderna mellan de två bilderna syns också i miljön, den rena inomhusmiljön mot den dammiga arbetsplatsen utomhus. Valet att ha dess två bilder på samma uppslag hjälper till att betona hur olika de två arbetsplatserna och de båda länderna är varandra. Det förstärker också intrycket av hur långt efter Brasilien är i sin industriella och teknologiska utveckling. I det här fallet hjälper alltså bokens disposition till att förstärka motsatsförhållandet mellan industrilandet och utvecklingslandet. Valet att låta just Brasilien få representera utvecklingsländerna är intressant, eftersom detta land i samma bok identifieras som ett NIC-land. Brasilien torde som ett av de ”nya industriländerna” kunna erbjuda bilder av mer teknologiskt utvecklade arbetsplatser, bilder vilka i högre grad skulle likna bilden från Holland.

Brian Harley talar i sina studier av kartor om deras ”tystnad”. Han menar att *frånvaron* av ett objekt har lika stor betydelse för det kartan förmedlar som ett objekts *närvaro*. För att exemplifiera detta tar han upp de brittiska ”survey maps” över Irland från 1600-talet. På dessa har kartografen undlåtit sig att rita ut de etniska irländarnas hus. Även om kartans ”tystnad” skulle vara en omedveten produktion av kartografen ger den en bild av det samhälle som framställt kartan.⁸³

I Luis Ajagán- Lesters bok *”De Andra”- Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768-1965)* talas det också om ”tystnad”, i detta fall textens ”tystnad”. Ajagán- Lester för fram

⁸³ Brian Harley, ”Maps, knowledge and power”, s. 67.

Hodge och Kress tankegångar runt ”förhållandet mellan det befintliga och det frånvarande”. Precis som Harley menar Hodge och Kress att det som inte nämns också är av betydelse. Ajagán- Lester exemplifierar detta med svenskar i (svenska) pedagogiska texter länge inte sattes i samband med Afrikas kolonialisering. Texterna nämnde inte det misslyckade svenska försöket att skaffa kolonier. Det skapades alltså en tystnad i texten.⁸⁴

Det finns således teoribildning runt kartors, likväl som texters, tystnad. Jag menar att denna tystnad även kan tillämpas på bilder. Vad visar bilden, vad visar den inte, vilka bilder har blivit utvalda att vara med i geografiböckerna och vilka bilder har valts bort, är frågor som kan hjälpa till att påvisa denna tystnad. Exemplet ovan med bilden på det brasilianska dagbrottet får ytterligare en dimension när man ser på den utifrån idén om bilders tystnad. Trots att Brasilien är ett NIC-land, ett nytt industrialiserat land med teknologi långt mer avancerad än vad bilden från dagbrottet ger sken av, är det just med en sådan bild som landet presenteras för läsarna.

Detta är ett mönster som återkommer inte bara i *Geo-guiden* utan även i *Geografi-människan, resurserna, miljön*. När Indien tas upp som ett exempel på ett u-land som samtidigt har avancerad industri och en medelklass, finns inga bilder som visar denna välmående del av landet. Inte heller finns det i någon annan del av *Geografi-människan, resurserna, miljön* en bild som visar Indien som något annat än ett fattigt utvecklingsland. Omvänt finns inga bilder på fattigdom ifrån Nordamerika, Japan och Europa (i alla fall inte Västeuropa), trots att vi alla vet att sådant finns även hos dem.

I exemplen ovan har jag framförallt betonat orientalismens motsatspar. Det är dock svårt att avgränsa dessa från evolutionismens tankegångar. Flera av motsatsparen, som t ex utvecklad – outvecklad, är starkt kopplade till föreställningen om en linjär utvecklingskala där världens länder kan placeras in. Den viktigaste skillnaden mellan evolutionismen och orientalismen är dock att orientalismen fokuserar på ett tämligen statiskt motsatsförhållande, medan evolutionismen ser en ”trappstegsutveckling” med tre eller fler stadier. Denna skillnad kan förklara varför både *Geo-guiden* och *Geografi-människan, resurserna, miljön* väljer att tala om NIC-länder, nivån mellan i-länder och u-länder. De svårigheter som författarna har i att avgöra om dessa ”mellanländer” är en egen grupp eller om de ska räknas till u-länderna, kan ses som en kamp mellan två olika tankesätt. Det faktum att författarna i båda böckerna omsider når slutsatsen att NIC-länderna ändå ska ses som utvecklingsländer, tyder på att orientalismens maktdiskurs och tanke om ”vi och dom” trots allt är den dominerande.

⁸⁴ Luis Ajagán- Lester, ”De Andra”- *Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768- 1965)*, (Stockholm, 2000), s. 71.

Även om orientalismens tankestruktur tycks dominera författarnas framställning av världen är evolutionismen ständigt närvarande. Ett exempel på detta är *Geo-guidens* genomgång av olika typer av jordbruk. Stycket börjar med att presentera svedjebruk. På de två bilderna syns dels en grupp afrikaner med hackor i händerna på en öppen och kal sluttning med förkolande trädstupar som sticker upp ur marken och dels en grupp hus på ett fläckvist grönt, fläckvist kalt område. Texten berättar om de två typerna av svedjebruk som dessa bilder får representera, dels den ”primitiva” skadliga sorten där ny mark ständigt måste röjas med ”enkla verktyg som hackor och grävkäppar” och dels den nyare bättre metoden där växelbruk gör att jorden ger skördar längre, ny mark behöver brytas mer sällan och permanenta bosättningar kan upprättas.⁸⁵

Efter detta visas en bild på plantagejordbrukets enformiga fält. Texten beskriver plantagejordbrukets rötter i kolonialiseringens tidevarv, och hur även denna odlingsmetod tär på jorden.⁸⁶ På den motsatta sidan av uppslaget finns en risodling återgiven. På odlingens vattentäckta terrasser plöjs det med vattenbuffel och människor planterar för hand ut risplantorna. Det är prydligare och teknologiskt mer avancerat än svedjebruket (terrasser och plog istället för enkel hacka).⁸⁷

Slutligen visas en bild på spannmålsodlingen i ”den tempererade zonen”. På ett vetefält, som uppfyller hela bilden, kör två stora tröskmaskiner fram och skördar den mogna säden. Genom ett rör kommer sädeskorna ut från en av de stora maskinerna och hamnar på flaket till en lastbil som kör parallellt med tröskmaskinen. Jordbruket har uppnått sin teknologiska fulländningen.⁸⁸

Genom bilderna och texten har ett helt evolutionsförlopp kunnat illustreras, från svedjebruk med handhacka, förbi den bofasta jordbrukande människan, med ett stopp i kolonialismens exploaterande plantager, till det mer avancerade och permanenta terrassbyggandet och utnyttjandet av arbetsdjur och plog, för att slutligen nå fram till det teknologiskt högtstående maskinella jordbruket. Även dispositionen av text och bild hjälper till att förstärka utvecklingen från ”primitivt” till teknologi. Hade ordningen kastats om så att t ex risodlingen hamnade först, följt av det industriella jordbruket och avslutat med svedjebruket hade effekten med största sannolikhet inte varit lika stor.

Evolutionismen märks också i geografiböckernas indelningar i olika faser, t ex den demografiska transitionens beskrivning av en regions befolkningsutveckling. I exemplet

⁸⁵ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 155-156.

⁸⁶ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 156.

⁸⁷ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 157.

⁸⁸ Torsten Persson, Tord Porsne, Göran Andersson och Bo Andersson, *Geo-guiden*, s. 159.

nedan beskriver författarna till *Geografi- människan, resurserna, miljön* migrationens fyra stadier. Dessa kan kopplas direkt till den demografiska transitionens fyra faser. Nedan beskrivs migrationsstadium 2.

När folkmängden i ett samhälle ökar snabbt genom höga födelsetal och minskade dödstal ökar också behovet av försörjningsmöjligheter. Det leder till flyttningar till nya områden, som kan odlas upp eller där industrin kan ge arbete. Ofta kan det egna landet erbjuda detta, men ibland måste människor börja utvandra till andra länder med bättre försörjningsmöjligheter. I detta stadium ökar också urbaniseringen, inflyttningen till städer. Europa befann sig i detta stadium under 1800- talet, med en omfattande utvandring till Nordamerika, Sydamerika, Australien och andra områden som följd. Många utvecklingsländer befinner sig i dag i detta stadium.⁸⁹

Precis som i den demografiska transitionen, befinner sig i-länderna i den fjärde och sista fasen. De har för länge sedan passerat det stadium som u-länderna nu befinner sig. Läsaren får till och med reda på att mer än hundra år skiljer ”oss” från ”dom”. Hur kan u-världen vara annat än outvecklat och efter?

Då geografiböckerna ständigt trycker på det stora ”utvecklingsgapet” som skiljer u-länder och i-länder kan man fråga sig om u-länderna någonsin ska hinna i kapp. Utifrån de faktorer som böckernas författare tidigare angivit som avgörande vid gränsdragningen mellan fattiga och rika länder måste svaret bli ja på den frågan. Singapore uppfyller, om man ska tro framförallt *Geografi- människan, resurserna, miljön*s beskrivning, redan dessa faktorer (se stycke 8.2.3.). Trots det räknas ju Singapore som ett NIC- land, och därigenom indirekt som ett u-land, och *inte* ett i-land. Gränsen mellan i-länder och u-länder är alltså något mer än bara skillnader i teknik, infrastruktur, ekonomi, befolkningstillväxt och utveckling. Den egentliga gränsen mellan i-länder och u-länder tycks istället vara linjen mellan “vi” och ”dom”. Orientalismens uppdelning av världen i två motsatta läger är svår att bryta. Att bli en del av ”oss” är möjligt, något Japan faktiskt tidigt lyckades med, men oerhört svårt, närmast ogörligt.

Avståndet mellan ”vi” och ”dom” blir också större genom myten om ”de andra”. En myt, i Barthes mening, är en gemensam föreställning, en idé som delas av samhället. I de två geografiböckerna som varit underlag för den här uppsatsen har framförallt två myter blivit uppenbara. Den ena är myten om u-länderna, eller “de andra” och den andra är myten om i-länderna, eller om ”oss”. Dessa två är i kopplade till varandra, men eftersom det är

⁸⁹ Peter Östman, Olof Barrefors och Kalju Luksepp, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, s. 58.

skildringen av u-länderna som är undersökningens fokus är det enbart myten om u-länderna som kommer beröras närmare.

Myten om u-länderna tar sig framförallt uttryck i den självklarhet med vilken begreppet används av författarna. Även om uppgifter om vad ett u-land är och var sådana länder kan tänkas påträffas finns angivna löpande i texten, ges ändå läsarna aldrig en enhetlig och genomgående förklaring till vad ett u-land är och vilka av världens stater som är u-länder. Författarna tycks förutsätta att de elever som ska läsa böckerna redan *vet* vad begreppet u-land avser. Myten om u-länder tycks också inbegripa en föreställning om att de stater som räknas in under begreppet är fattiga.

Genom de få konkreta exempel på u-länder som ges i texten och genom bilderna framstår myten om u-länderna som sanning. Obestriddligen är man fattig i u-länderna. Bildernas, och i mindre grad texternas, tystnad hjälper till att upprätthålla myten, rikedom och teknologi är i det närmaste obefintlig i samband med u-länderna. Det är också genom mytens obestriddliga sanning, grundad i den faktabaserade denotativa nivån, som det är möjligt för mig som läsare att acceptera att aldrig få klara besked om var och vad ett u-land är, begreppet framstår som en självklarhet. Myten har en sådan stark dominans att författarna aldrig slås av tanken att u-land är något som behövs förklaras. Nya uttryck som NIC-länder och centrum- periferi ges däremot en förklaring, om än något oklar. Myten om u-länderna eller "de andra", hjälper således till att upprätta orientalismens maktdiskurs genom att framställa begreppet som självklart och naturligt.

I kapitlet "Tidigare forskning" visar de föregående undersökningar av geografiböcker med all önskvärd tydlighet att alla läromedel i detta ämne, från de först undersökta på 1700-talet till de senast studerade på 1980-talet, gör en uppdelning och åtskillnad mellan "oss" och "de andra". En sådan indelning har varit märkbar även i denna uppsats. Varför producerar och återproducerar läroböcker ständigt denna strikta uppdelning mellan "vi och dom"?

Rubin och Sohlberg har i sin studie av hur u-länderna framställs i högstadiesböcker funnit att författarna påverkas av traditioner och tidigare läroböcker i sin framställning och i sitt urval av stoff. I deras exempel visar de hur författarna har svårt att frigöra sig från tidigare framställningar av Afrika. Det är som om böckerna länkar i varandra och återproducerar föregångarnas skildringar.⁹⁰

Att de geografiböcker som studerats i denna uppsats på samma sätt skulle var bundna vid en lång tradition av böcker tycks sannolikt, men vad i denna tradition gör att författarna

⁹⁰ Susanne Rubin och Christina Sohlberg, *En obegriplig värld? – Om u-länder i högstadiesböcker*, (Stockholm, 1981), s. 140- 146.

ständigt återskapar ”vi och dom”? Det är frestande att vända sig till skolgeografins egen historia. Ämnet fick ju sin plats i skolans värld genom sin egenskap av att var ett bra verktyg i byggandet av statens nationalkänsla och skapandet av landets gränser. Geografen blev en del i fostrandet av eleverna till medborgare, till ett ”vi” (se stycke 3.1.). Jag menar att detta vore att förenkla det hela. Redan i geografiböcker från 1768 finner Ajagán-Lester denna uppdelning (se stycke 4). Även om det nya europeiska statsbyggandet hade börjat vid denna tidpunkt, fanns ännu inte nationalismen, i alla fall inte den nationalism som senare skulle forma geografin. Inte heller hade allmänna, statliga skolor genomförts i Sverige eller Europa. Och *ändå* är världen delad i två.

Jag tror istället att svaret står att finna i begreppen maktdiskurs, orientalism och världssystem. Alla de undersökningar (liksom denna uppsats) som jag presenterat i min studie, har studerat läromedel producerade inom ett enda världssystem, det västerländska. Detta världssystem inleddes med européernas erövringar av kolonier på 1400-talet och pågår än, med Västeuropa ständigt som en del av centrum. Med orientalismens maktdiskurs har det västerländska samhället kunnat behålla sin framskjutna position. Att vara de ledande, de framstående, i-länderna, ”vi” har blivit en del av den europeiska och västerländska identiteten. Det ska inte glömmas att orientalisterna, ”vi”, eller i det här fallet i-länderna, skapar Orienten, ”de” eller u-länderna genom att ”göra yttrande om den, auktorisera synpunkter på den, undervisa om den, kolonisera den, härska över den”.⁹¹

Orientalism är att dominera över ett område. Det är en maktdiskurs upprätthållen av betraktarnas utanförskap, liksom dennes skenbara objektivitet och av motsatspar som ”vi och dom” eller ”utvecklad och outvecklad”. De geografiböcker som har presenterats i den här uppsatsen är en del av den diskurs som upprätthåller orientalism. Med hjälp av en evolutionistisk syn på utveckling, genom att bära på myten om u-länderna och genom sitt språk, sina bilder, sina kartor och till och med sin disposition, hjälper geografiböckerna till att upprätthålla och återskapa gränsen mellan ”oss” och ”de andra”.

⁹¹ Edward W. Said, *Orientalism*, s. 5.

10. Avslutande diskussion

Den här uppsatsen har sökt besvara följande frågor:

- **Vilket/vilka** begrepp används av läroböckerna; U-land, biståndsland, periferi, tredje världen? Motiveras ordvalet?
- **Ges** någon orsak till ett områdes kategorisering som u-land, periferi, tredje världen?
- **Vilka** delar av världen räknas in i dessa begrepp? Ges någon nyanserad skillnad mellan dessa geografiskt skilda områden eller "klumpas" de ihop?
- **På vilket sätt** betraktar läroböckerna dessa geografiska områden? Betraktas de utifrån orientalismens polarisering, evolutionismens stadier eller utifrån någon helt annan grund?

Två geografiböcker för gymnasiet, *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön* har används som källor för studien. De två böckerna visade sig ha en förvånansvärd samstämmighet och likhet i sitt begreppsanvändande och sin syn på världens mer utsatta länder. Denna likhet skulle kunna härledas till att böckerna är del av samma lärobokstradition, vilken domineras av orientalismens diskurs.

U-land, med sin motsats i-land, var de absolut mest använda begreppen, men valet av just dessa motiveras dock ingenstans i någon av böckerna. Bristen på förklaring till varför ordet u-land används blir extra tydligt i *Geo- guiden*, där författarna har med ett resonemang runt att det inte längre går att dela upp tillvaron i en utvecklingsvärld och en industrivärld, men ändå fortsätter tala om u-länder.

Även begreppen NIC-länder, centrum och periferi finns i böckerna, de två senare endast i *Geografi- människan, resurserna, miljön*. Dessa begrepp används dock inte alls i samma utsträckning som u-land. Inte heller med dessa begrepp ges någon direkt motivation till varför de tas upp eller till varför de inte används i större utsträckning.

Varken *Geo- guiden* eller *Geografi- människan, resurserna, miljön* förklarar varför vissa stater eller områden ska betraktas som u-land. Däremot ges kriterier till vad som gör ett u-land, t ex hög befolkningsökning, brist på teknologi och låg utvecklingsgrad. I text och bild får sedan läsaren exempel på områden och stater som uppfyller dessa kriterier. Även NIC-länder och centrum - periferi förklaras, om än inte särskilt uttömmande. Dessa förklaringar visar på skillnader i förhållande till u-lands/i-lands begreppen. Trots det kommer författarna till båda böckerna fram till att NIC-länder ändå ska ses som u-länder och att centrum - periferi är identiskt med i-land – u-land. Särskilt problematiskt blir det med Singapore som är ett NIC-

land, vilket författarna likställer med ett u-land, men som inte uppfyller närmast några u-landskriterier.

U-länderna tycks svåra att placera ut på en karta. Antingen hemfaller författarna till grova generaliseringar genom att peka ut hela Afrika, Central- och Sydamerika samt Asien (utom Japan) som ”u-världen” eller så får enskilda stater, som t ex Kenya, Indien, Kina och Mali, tjäna som exempel och representanter för alla u-länder. Både *Geo- guiden* och *Geografi- människan, resurserna, miljön* har diskussioner om att det finns stora skillnader mellan olika u-länder, och författarna är medvetna om att det inte går att ”klumpa ihop” länder som Singapore och Mali. Trots detta presenteras u-länder gång på gång som en egen avgränsad grupp.

Likheterna mellan *Geo- guiden* eller *Geografi- människan, resurserna, miljön* innefattar också synen på u-länderna. Orientalismens polarisering mellan ”vi” och ”dom” genomsyrar läroböckerna. Detta märks i språkbruk, i bilder och till och med i böckernas disposition. Bara det att författarna till de båda böckerna väljer att använda begreppen u-land (utvecklingsland) och i-land (industriland) visar på uppdelningen.

Även evolutionismens stadietänkande finns i böckerna. Användandet av begreppet NIC-land, ett stadium mellan i-land och u-land, kan ses som ett exempel på detta. Men även om författarna är påverkade av evolutionismen är det ändå orientalismen som dominerar. NIC-länderna är en egen grupp, men författarna kommer så småningom fram till att dessa länder ändå snarast ska betraktas som en del av u-världen. Gränsen mellan u-länder och i-länder består av mer än skillnader i ekonomi, teknik och utveckling. Det är orientalismens linjen mellan ”vi” och ”dom” som är den viktigaste avskiljaren, en linje som är svår att överskrida.

Myten om u-länderna, eller ”de andra” tar sig uttryck i svårigheten eller oviljan att definiera begreppet u-land. Genom mytens koppling till den faktabaserade denotativa nivån blir u-land en sådan självklarhet att varken författarna eller läsarna slås av tanken att det är ett begrepp som skulle behöva förklaras. Tillsammans med evolutionismen hjälper myten om ”de andra” till att upprätthålla orientalismens hegemoni i geografiböckerna.

Den här uppsatsen har visat att läroböckerna är dåliga på att motivera användandet av begrepp, samt att förklara vad som egentligen avses med dem. U-landsbegreppet förutsätts vara så inarbetat att både de olika författarna till en och samma bok och läsaren av denna antas ha samma tolkning och förståelse av begreppet. Om författarna hade valt att presenterat klara och tydliga definitioner som inte var utspridda i den löpande texten, anser jag att det

skulle ha minskat vagheten i böckerna och de generaliseringar, vilka leder till att återskapa och förstärka orientalismens maktdiskurs.

Att studera synen på världens uppdelning i läromedel för gymnasiegeografin har väckt den del funderingar hos mig. Det blev uppenbart ganska tidigt i undersökningen att begreppet u-land, som läroböckerna valde att använda, egentligen inte gick att avskilja från dess motsats i-land. I själva undersökningen av de två källorna försökte jag att enbart fokusera på framställningen av u-länderna i text, bild, kartor och disposition, vilket har inneburit att jag saknar en egentlig uppfattning om hur bilden av i-länderna skapas. Detta upplever jag som en klar brist i min undersökning, då jag kommit till slutsatsen att begreppen u-land och i-land är varandras spegelbilder. Försöker man isolera och studera bara den ena, t ex ”de andra” får man bara halva bilden. Den här uppsatsen skulle alltså behöva kompletteras med ytterligare en studie av i-landsbegreppet i böckerna.

Den ensidiga studien av ”de andra” som denna uppsats gjort sig skyldig till återfinns även i den litteratur jag har använt som bakgrund, teori och inspiration. Luis Ajagán- Lester Susanne Rubin och Christina Sohlberg, samt Lena Olsson har alla i sina undersökningar fokuserat enbart på ”de andra” och aldrig på ”oss”. Till och med Edward W. Said studerar med sin teori om orientalism bara hur Europa konstruerar Orienten och aldrig hur Europa konstruerar Europa. Det skulle alltså, anser jag, behövas fler undersökningar på detta tema, men då med ett dubbelt fokus på både ”vi” och ”dom”. Sådana undersökningar bör heller inte koncentrera sig på studier av samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen. Studier av läromedel, oavsett om det är grundskoleböcker eller högskolelitteratur som granskas, känns också extra angeläget, eftersom skolan fortfarande fostrar oss till medborgare, till ett ”vi” avskilda från ”de andra”.

Litteratur- och källförteckning

Källförteckning

Persson, Torsten, Porsne, Tord, Andersson, Göran och Andersson, Bo, *Geo- guiden*, (Malmö, 2001)

Östman, Peter, Barrefors, Olof och Luksepp, Kalju, *Geografi- människan, resurserna, miljön. Kurs A+ B 2000*, (Stockholm, 2002)

Litteraturföreteckning

Ajagán- Lester, Luis, ”*De Andra*”- *Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768- 1965)*, (Stockholm, 2000)

Barnard, Malcolm, *Fashion as communication*, (London, 1996)

Barthes, Roland, ”Den moderna myten”, (Staffanstorp, 1969), i *Mytologier*, (red.) Barthes, Roland

Hall, Stuart, ”The work of representation”, (London, 2000), i *Representation- cultural representation and signifying practices*, (red.) Hall, Stuart

Harley, Brian, ”Maps, Knowledge and Power”, (Baltimore, 2001), i *The New Nature of Maps*, (red.) Laxton, Paul

Holt-Jensen, Arild, *Geography- History and Concepts*, (London, 1999)

Jones, Huw, *Population geography*, (London, 1990)

Klausen, Arne Martin, *Antropologins historia*, (Stockholm, 1984)

Knox Paul L. och Marston, Sallie A., *Places and Regions in Global Context: Human Geography*, (Upper Saddle River, 2001)

Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring –Kultursynen i svenska geografiböcker 1870- 1985*, (Malmö, 1986)

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1990), uppslagsord: centrum - periferi- teorier

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1992), uppslagsord: industriland

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1995), uppslagsord: Thünen

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1995), uppslagsord: tredje världen

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: u-land

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: utvecklingsekonomi

Nationalencyklopedin (Höganäs, 1996), uppslagsord: utvecklingsteorier

Rubin, Susanne och Sohlberg, Christina, *En obegriplig värld? – Om u-länder i högstadieböcker*, (Stockholm, 1981)

Said, Edward W., *Orientalism*, (Stockholm, 1995)

Taylor, Peter J., och Flint, Colin, *Political geography: world-economy, nation- state and locality*, (Harlow, 2000)

Wennberg, Gösta, *Geografi och skolgeografi- Ett ämnes förändring*, (Uppsala, 1990)